

A GYERMEKVÁROS OLYAN GYERMEKVÉDELMI INTÉZMÉNYT JELÖL, amely 300 főnél nagyobb létszámú, és az eredeti elképzelések szerint a nevelőotthoni funkciókon túl az oktatás, a szórakozás és a mindennapok szükségleteit kielégítő "részlegeket" is magában foglaló intézménytípus, a gyermekvédelem ún. speciális ellátórendszerének része. Nevelési feladata megegyezik a hagyományos nevelőotthonokéval. A gyermekváros széles korhatárú intézmény, amelyben a gyermekek három éves koruktól korábban 18, ma 24 éves korukig nevelkednek. Ma már esetenként a három évesnél kisebb gyermekek ellátását is felvállalják. A gyermekvárosok egyik közös vonása, hogy a széles korhatár lehetővé teszi a testvérek együtt nevelkedését. A hagyományos nevelőotthoni formák ezt – az iskolatípus- és korosztály szerint elkülönülő működés miatt – nem tudták vállalni. A gyermekvárosokra jellemző továbbá, hogy olyan önálló város a városban, faluban, amely az önellátáshoz szükséges minden feltétellel rendelkezik. Jó példa erre a Fóti Gyermekváros, ahol a rendszerváltás előtt még saját mosoda, filmszínház, szabadtéri színpad, közért, a rendszerváltás után már "csak" saját postahivatal, büfé, óvoda, általános és középiskolák, egészségház található.

A gyermekváros szerepe a gyermekvédelemben

Ma Magyarországon kilenc gyermekvárosnak, gyermekközpontnak, gyermekligetnek nevezett intézményt találunk (Eger, Fót, Komárom, Mátészalka, Miskolc, Soponya, Tiszadob, Veresegyház). A kilencedik gyermekváros Szolnokon található. Ez az intézmény azonban ma már nem funkcionál, nagy épületének gyermekvárosszerű működését a gyermekek családi házakba költöztetésével megszüntették. A legutolsó szakirodalmi hivatkozás (Domszky, 1994) 5 gyermekvárosról tesz említést. Az általam vizsgált intézmények között olyan is akad, amely 1991-ben, illetve 1994-ben jött létre. Ezekről a hivatkozott tanulmány még nem tudósíthatott. Írásom gyermekvárosnak tekinti az önmagát gyermekközpontnak, illetve gyermekligetnek nevező intézményeket is (Fót, Veresegyház). Ezt az indokolja, hogy a Fóti Gyermekváros minimális szerkezeti változtatások után (lakásotthonok kialakítása, amely csak a nagy tereket választja el, de az intézmény jellegét meghagyja) egyszerűen átnevezte magát gyermekközpontnak. A Veresegyházi Gyermekliget elnevezésben a "liget" legfeljebb a környezetre, de semmiképpen sem a működés formájára utal. Térben ugyan elkülönülnek egymástól az egyes csoportok, azonban az "intézményi" jelleg tovább őrződik a méret (százon felüli) és a szervezeti felépítés révén.

Sokan a gyermekvárosok közé tartozónak gondolják a gyermekfalvakat is, pedig ezek teljesen más ideológiai háttérrel és céllal jöttek létre. Ezekben az intézményekben az osztrák Gmeiner professzor alapelveire épülő nevelés folyik. Ennek az a lényege, hogy a gyermeknek igazából csak anyára van szüksége, mert a szegény családokban az apa személye állandóan változik.

A gyermekvárosok jövőbeni sorsa a gyermekvédelmi törvénytervezet(ek) tanúsága szerint a Szolnoki Gyermekvároshoz hasonló irányban dől majd el. Az új irányelvek alapján a családi házas megoldás kerül előtérbe. Persze ezen belül is sokféle módszer lehetséges. A tipizálás meglehetősen nehéz, mert ahány intézmény, annyiféle alternatíva létezik. A gyermekvédelem külföldi gyakorlatából számos példa hozható a családi házas, lakásotthonos működésre. (A kettő közötti különbség csak annyi, hogy az egyik esetben egy családi ház az otthon, a másikban pedig egy lakás. Magyarországon lakásotthonnak nevezik azt a formát is, amikor az intézmény falain belül leválasztott lakásokban élnek a gyermekek.) Ezek az intézményi formák az 1970-es években Nyugat-Európa szinte valamennyi országában létrejöttek. Általános jelenség a nagy nevelőotthonok létszámának csökkentése, és a nevelőotthoni rendszer családi formákkal történő kiváltása (örökbefogadás, nevelőszülőkhöz helyezés), speciális esetekben a lakásotthonos, családi házas intézményi elhelyezés. Ezeknek az

"intézményeknek" legfontosabb jellemzője a kisközösség, ami heterogén életkori és nemi csoportokat, valamint kis létszámot (8-12) jelent. A vágyott állapotban ezek a házak vagy lakások nem épülnek telepszerűen egymás mellé, hanem az adott térség adottságainak megfelelően faluba, községbe, városi környezetbe integrálódva települnek.

Ma Magyarországon működik olyan gyermekváros, ahol a családi házakat a nagy intézmény háta mögött építették fel, egymás mellett (Komárom). Van olyan, nagyvárosi központi épülettel rendelkező gyermekváros, ahol a koncepció szerint csak falvakban, kisközségekben való házvásárlás jöhet számításba (Eger). De a koncepciók között szerepel olyan is, amely nem kívánja ezt a megoldást választani, hanem központi épületének átépítésén gondolkodik (Mátészalka).

A gyermekvárosok tanulmányozását aktuálissá teszi, hogy a jövőben sokuk megszűnésére, illetve teljes átalakulására lehet számítani. Egy utolsó pillanatkép készítésére van tehát módunk, éppen abban az időszakban, amikor az átalakulás a legintenzívebben zajlik.

A gyermekvárosok többségének épületei (Mátészalka, Miskolc, Eger, Komárom, Fót) – az 1960-as évek építészeti elvárásainak és lehetőségeinek megfelelően – házgyári elemekből állnak, méreteik nyomán gyárjellegűt öltönek. Ez alól csak azok a gyermekvárosok képeznek kivételt, amelyek régi kastélyokban (Soponya, Tiszadob), illetve házakban (Veresegyház, Fót egyes részei, Szolnok) működnek. Gyárjellegüket a hatalmas terek erősítik, amelyek általában nem hasznos terek, de a "város" elnevezést indokolják. Az épületek többségét (kivétel az 1994-ben épült Veresegyház és a családi házakba költözött Szolnok) az évek, évtizedek során elhasználták, erőforrások hiányában soha fel nem újították. Aki látott már úttörőtábor, annak könnyű elképzelnie a képet: a többszáz főt kiszolgáló konyha-ebédlő a hosszú asztalokkal, műanyag asztallal-székekkel-évőeszközzel, esetleg színpaddal kiegészülve nem tesz "családias" benyomást. Az épületben található "szobák" néhol hosszú folyosón kollégiumszerűen, néhol a korábbi nagyobb hálótermekből leválasztva sorakoznak. Legtöbbjük – minden jószándékú átalakítás ellenére – múzeumhoz hasonlítható a leginkább. Az élet jelei láthatatlanok: ahogyan az egészségügy rányomta a bélyegét a csecsemőotthonokra, úgy határozza meg az iskolai pedagógiai szemlélet a nevelőotthoni életet. Az egészségügy fehér köpenye kis betegeket csinált az állami gondozásba kerülő csecsemőkből, akik a korai hospitalizáció következményeként később nehezen boldogultak a nevelőotthonokban; a nevelőotthonban megtörténik a másodlagos hospitalizáció, amely során az élet főként tanulás-központú, az életterek az iskolai képhez hasonlóan mesterségesek. Különösen érvényes ez ma Magyarországra: bár már megjelentek az új pedagógiák, számtalan alternatív utat követő iskola létezik, de a főszerep még mindig a porosz típusú frontális oktatást preferáló iskolatípusé. Erre szocializálódnak a tanárképző egyetemek, főiskolák diákjai is. Nem lehet eléggé egyetérteni azzal a nézetrel, mely szerint a gyermekvédelmi tevékenység multidiszciplináris jellegű (Hazai, 1994). A különböző szakmák különböző nyelvezetének, attitűdjének, szemléletének keveredése képes csak olyan környezetet kialakítani, amely alkalmas a gyermekek szükségleteinek sokoldalú kielégítésére. Persze érdemes továbbgondolni mindezt, és kimondani: nem kell pedagógusnak lenni ahhoz, hogy valaki gyermekeket neveljen, sőt. A multidiszciplinaritás sem azt jelenti, hogy fogjon össze pedagógus, pszichológus, pszichiáter, gyógypedagógus – ahogyan az a nevelőotthonokban, de főleg a gyermekvárosokban divat, vagy divat volt. Ezeknek az intézményeknek a "szakértői csoportjai" gyártották a patológiát, hiszen munkát kellett adni az ott dolgozóknak. Tele is volt például a főtí gyermekváros "neurotikus személyiségű", "öngyilkosjelölt" stb. "betegekkel".

A túlszabályozás és a szervezeti változások dinamikája a gyermekekben intézményi függőséget is kialakít. Ennek következményeként később nem képesek állandó felügyelet és írott szabályok nélkül önálló életet élni. Sokuk járja végig a szociális intézményhálózat különböző típusait, az utógondozót, az átmeneti szállót, a hajléktalanszállót, a szociális otthont, és bizonyos esetekben a drogellátás intézményeit, vagy a börtönt. Számtalan gyermek – és ez a jobbik eset – megy hivatásos katonának, vagy lesz maga is pedagógus. Ezek a szakmák lehetőséget nyújtanak az állami gondoskodásból kikerülők számára, hogy a társadalmi devianciák kikerülésével mégis intézményi keretek között élhessenek. A szociális intézmények pedig olyan állomások, amelyek valóban csak az egyikből a másikba zuhanást teszik lehetővé az állami gondoskodásból kikerültek számára. Számukra lehetetlen integrálódni egy olyan társadalomba, ahol minden a családra és annak támogató erejére épül.

A gyermekvárosok története

A gyermekvárosok alapjait a századforduló előtt induló reformpedagógiai mozgalmak tették le, amelyek a gyermek társadalom-képességének felfedezésével, valamint a szociális érzékenység hangsúlyozásával váltak népszerűvé (Trencsényi, 1993). A reformpedagógia fejlődésének első szakaszát a művészetpedagógiai iskolák, az erdei iskolák, a munkaiskolák stb. létrejötte jellemzi. A második szakaszban mindezek világméretű mozgalommá váltak. Ekkor jelennek meg a közösségi iskolakoncepciókról szóló elképzelések. E koncepciók alapja a szociális érzékenység, a gyermeki jogok tisztelete, az önkormányzat működtetésébe vetett hit, az egyén autonómiájának elfogadása. Századunk elején számtalan magyar megnyilvánulása volt ennek, így az Országos Gyermekvédő Liga által létrehozott erdei iskolák, a Montessori Egyesület létrehozása 1933-ban, vagy a Montessori óvodák terjedése. Bár ezek az intézmények rövid ideig maradtak csak fenn, pedagógiai koncepciójuk hatása még ma is számottevő.

A második világháború által okozott veszteségek, és az ennek nyomán fellépő fizikai és lelki fájdalmak szükségképpen hozták a közösségiség fizikai és szellemi erejére támaszkodó, a nyomorúságos helyzetekre megoldást kereső elképzeléseket. Ezek közül villant fel kettőt Makai Éva tanulmánya (1996). Szekeres Mihály Fiúfalvája és Sztéhlo Gábor Gaudiopolisa több szempontból is a gyermekvárosok elődjének tekinthető. Mindkettő – sok egyéb mellett – hivatkozik Pestalozzi és Makarenko munkáira, ahogyan azt a későbbi gyermekvárosok létrehozói is tették. Fontos a tanulás és a munka együttes megléte, ahogyan ez a gyermekvárosok megalakulásakor is elsődleges szempont volt. A korai gyermekváros-leírások is említést tesznek a gyermekek által működtetett önkormányzatról, illetve a Hajdúhadházán Ádám Zsigmond által alapított "első gyermekváros" első polgármesteréről – számtalan interjú mellett – film is megemlékezik.

Sokszor hivatkoznak a svájci Pestalozzi által az 1770-es években, neuhof-i birtokán létrehozott "intézményre". Pestalozzi 40 szegény gyermeket gyűjtött össze a faluból, akiket munka fejében látott el. Korábban a gyermekmunka kizsákmányolásával is vádolta. Számára – ahogyan ez az első gyermekvárosok megalakulásának ideológiája is – a gyermekmunka a nevelés eszköze volt.

Pestalozzit tekintik a Makarenko által alapított gyermektelep ötletadójának, és maga Makarenko is számtalan helyen hivatkozik Pestalozzi Neuhof-jára.

Gaudiopolis-t Sztéhlo Gábor hozta létre a svájci Vörös kereszt támogatásával a Magyar Evangéliumi Egyházak Jó Pásztor Missziói Alapítványán keresztül. Később – 1946-tól – Pax

Magyar Szociális Alapítvány néven működtek tovább. A Jó Pásztor Gyermekotthon működését a gondosan felépített napirend, valamint a rugalmas, a helyzetekhez és a gyermekek elvárásaihoz igazodó pedagógiai elképzelés biztosította. A gyermekek "köztársaságot" alkotva éltek, saját köztársasági elnökkel és egyéb tisztségviselőkkel, akiket maguk közül, titkos szavazással választottak. Az otthon 1950-ben államosították.

Fiúkfalva Szekeres Mihály kezdeményezésére 1943-ban kezdte meg működését, 16 gyermekkel. A telep lényege az önellátás volt, a gyerekek munkával keresték meg aznap kenyerüket. Saját önkormányzatuk irányította a napi tevékenységeket. A szepesi otthon 1944-ben tűzvész során pusztult el, s 1945-től Pataki Gábor vezetésével Ebesen folytatta működését, majd a Hajdúhadházi Gyermekváros megalakulása körüli időkből (1948) szűnt meg, miután a fűziót – hivatkozva a "másfajta szellemiségre" – Fiúkfalva vezetői visszautasították.

Ezek a modellek a gyermekvédelem intézményeinek államosításával eltűntek a honi palettáról. Helyüket új intézmények vették át, amelyek azonban – az új hatalom minden igyekezete ellenére – magukon viselték elődeik nyomát. Látszatra nem történt más, minthogy cégtáblák és vezetők cserélődtek le. Valójában a folyamat felülről vezérelten zajlott tovább. A hivatkozott "másfajta szellemiség" nem volt véletlen. Az újítók átvették a jól hangzó nevet, de más tartalommal töltötték meg.

A gyermekvárosok kialakulását az 1945 utáni gyermekvédelmi koncepcióváltás tette lehetővé. A koncepcióváltást az egyszektorúság jellemzi, államosítottak, illetve állami intézményeket hoztak létre. A háború után megszűntek a menhelyek, az egyházak által fenntartott intézmények. Helyüket, szerepüket nevelőotthonok vették át. Leépítették a nevelőszülői hálózatot, és a gyermekeket intézményekben helyezték el. A magyar gyermekvédelmet – ahogy akkoriban mondták – Makarenko tanításai alapján alakították át (Hanák, 1978, Veczko, 1965). Ez csak az ideológia és a szervezet formális elemeinek átvételében igaz, hiszen a gyermekvárosok előbb említett elődei már magukban hordozták a nagy intézmények csíráit.

Az új pedagógia megjelenésének egyik legfontosabb állomása az első állami gyermekváros, Hajdúhadháza megalakulása volt. Az országban 1950-ben több mint 24 ezer állami gondozott élt. A nevelőszülői hálózat – részben a háború, részben a tudatos leépítés miatt – ekkorra már nagyon kis határfokkal működött. A háború borzalmaitól megkeményedett, az utcán felnőni kénytelen gyermek-csavargó tömegek komoly problémát jelentettek az állam számára. Nem csupán ideológiai szükségszerűség diktálta a gyermekek nagy otthonokban történő elhelyezését, hanem bizonyos értelemben a kényszer is. Mindehhez természetes háttérül szolgáltak az államosított és minden más használatra – természetesen erre is – alkalmatlan kastélyépületek, amelyek ebben az időben váltak a hazai szociális intézmények (gyermekek, fogyatékkal élők, mentálhigiénés gondozottak stb.) otthonaivá. Ezek az épületek megfeleltek egy másik elképzelésnek is, nevezetesen a csavargó tömegek, betegek, fogyatékosok társadalmi "veszélyességét" vagy "értéktelenségét" hangsúlyozó ideológiának, amely "menthetetlennek" bélyegezte, és a világtól távoli helyeken szeretne tudni őket. Az intézmények létrehozását – szemben a humanitárius közösségiségről és a család megszűnéséről vallott hivatalos jelszavakkal – elsősorban a társadalomtól való elkülönítés szándéka indokolta. A hivatalos politika úgy tekintett ezekre az emberekre, mint a társadalmi fejlődés hátráltatóira, mint eltüntetni való szépséghibákra.

A nem kastélyokban működő gyermekvárosok a szocialista építkezés és tervezés dicsőítői. Monumentalitásuk, s a korabeli dokumentumok tanúsága szerint létrejöttük valódi ösztársadalmi csodának számított, hiszen egyedi tervek alapján házgyári elemeket kellett

gyártani, dacolva az 1960-as és '70-es évek építőipari "hiánycikk" hivatkozásaival. A miskolci gyermekváros avatása például emiatt csúszott évekkal későbbre. A másik gyakori változat a társadalmi munkában való felépíttetés, melynek során például a főtí gyermekváros melléképületei, útjai készültek el (Barna). Ebbe a csoportba tartozik az Egri Gyermekváros KRESZ-parkja, illetve sportlétesítménye is.

Az első állami gyermekváros története 1946-ig, a háborút követő esztendőig nyúlik vissza, és a gyermekvédelem egyik nagy mesterének, Ádám Zsigmondnak nevéhez kötődik. Nagy hatást gyakorolt rá naplója egy részlete szerint A "Fiúk városa" című amerikai film. 1942-ben írta meg A problematikus gyermek (Ádám, 1942) című tanulmányát, amelyben kimondta egy "jól szervezett és vezetett gyermekfoglalkoztató otthon létesítésének" (Ádám, 1948) szükségességét. Intézményét államosított kastélyban képzelte el. Megbízást kapott a Pedagógusok Szakszervezetétől, hogy keressen megfelelő kastélyépületet. Számtalan helyszín közül válogathatott (Vácduka, Nagymágocs, Kerekegyháza, Csorvás, végül Hajdúhadház). Az első gyermekváros végül Hajdúhadházán kezdte meg működését. Történeti adalék, hogy a gyermekintézmény tervezésénél még a "gyermekfalu" elnevezést használta. 1946. június 29-én indult a gyermekváros benépesítése. A naplórészlet szerint a gyermekek kezdték el használni a gyermekfalu helyett a gyermekváros elnevezést. Az első gyermekváros gyermekei és pedagógusai hat pontban határozták meg az együttélés törvényeit. A hálókát híres emberekről nevezték el (Petőfi, Kossuth). A gyermekváros első polgármestere, Nagyszentpéteri Géza a Szabad Nép 1948. január 23-i számában nyilatkozott arról, hogy az iskolai teendőin kívül mennyi dolga akad még. Irodája Ádám Zsigmondé mellett volt.

Ádám Zsigmond kora egyik leghaladóbb szellemiségű pedagógusa, aki elítélte (1947-ben!) a testi fenyítést, mert úgy gondolta, amennyiben a pedagógus ezt a módszert választja, akkor a dolgokat a könnyebbik felüknél fogja meg. 1957-ben a főtí gyermekváros szervezésében is résztvett, újra vágyva a szervezés és az igazgatás fáradságos, de számára szép és fontos munkájára. Végül a Soponyai Gyermekváros igazgatását bízták rá. Pályája nem volt töretlen: nehézségeit nemcsak a háború alatti és utáni politikai helyzet, de rosszakarói, irigyei is okozták. Mindezt nemcsak azok a megfogalmazások sejtetik, amelyek azt írják körül, hogy miért nem lehetett Fóton ő az igazgató (erre Barna Lajos is utal már említett írásában), saját naplójában is említést tesz ellenzőiről: "Minden szépen halad, csak a Népjóléti Minisztériumban van ellenséges hang irányomban. Azt állítják, túlságosan egocentrikus vagyok, sokat szerepelek, és pedig hiúságból. Nem hiszem, hogy igazuk lenne. Egy bizonyos: nem azért hagytam ott Budapestet, hogy eltemessem magam. Alkotni akarok."

Kallódó gyermekek című röpiratában (Ádám, 1948) hangsúlyozta a gyermekvárosok önkormányzatának és a gyermekek szabadságának fontosságát. Ezzel nem tett túl jó benyomást a korabeli, központosító politikát hangsúlyozó minisztériumi tisztségviselőkre. Egyébként is sok konfliktus volt a minisztériumok és közte, mert lépten-nyomon ostromozta a bürokrácia lassúságát és érzéketlenségét a gyermekek problémáira. A konfliktusok lezárásaként 1949. január 21-én átadatták vele az otthon vezetését, és "érdemei elismerése mellett" Budapestre helyezték. Elbocsátásakor – elégtételül – működési bizonyítványt kapott, melyben ez állt:

"Igazolom, hogy dr. Ádám Zsigmond tanítóképző intézeti igazgató 1946. április hó 15-től a mai napig vezette a hajdúhadházi állami gyermekotthont. Az otthon megszervezése és kifejlesztése az ő érdeme. Igazgatása alatt egy ínségtelepből az otthon világszerte ismert és elismert mintaintézménnyé fejlődött, ami az ő önfeláldozó, lelkes munkájának és szakértelmének köszönhető.

Budapest, 1949. évi január hó 23. A miniszter rendeletéből;
dr. Kun Miklós s.k. miniszteri osztálytanácsos."

1956 után ő indította el azt a társadalmi akciót, melynek eredményeképpen később létrejött a Fóti Gyermekváros. Vezetését Barna Lajosra bízta – és nem őrá. Kárpótlásul gyermekvárost szervezhetett Soponyán, ahonnan majd egyévnnyi irányítás után egy vizsgálat során távolították el. Ezután Budapestre ment, és 1962-ben önkézüleg vetett véget életének.

A gyermekvárosok közül a Hajdúhadházi Gyermekváros története – a Gaudiopolisé mellett – a mai gyermekvárosok előtörténete közül a leginkább kidolgozott: számtalan publikáció, a nyilvánosság elé tárt történet látott róla napvilágot. Mítosza elválaszthatatlanul összefonódik Ádám Zsigmond személyével, élettörténetével.

Az új, állami gyermekvárosok létrejöttének feltételeit egy olyan társadalmi-politikai környezet teremtette meg, amely alkalmas volt a századfordulós reformpedagógia közösségbe vetett hitének feltámasztására. A háború utáni évek, évtizedek ennek a pedagógiai irányzatnak az utolsó felfutását tették lehetővé. Mindennek kedvezett a politikai környezet is. Makarenko elképzelései megfelelő alpra találtak a hazai pedagógiában. Mindenkinek jól jött, hogy – legalábbis ezen a területen – megfelelünk a Szovjetunióból kiinduló ideológiai elvárásoknak. De nem kellett aggódalmaskodni más, prózaibbnak tekinthető dolgok miatt sem: e gyermekintézmények többsége felszippantotta a frissen államosított kastélyokat, másik részét pedig a szocialista építkezés dicsőítésére ugyancsak fel lehetett használni. A gyermekek kastélyokba költöztetése más szempontból is megfelelt a politikai ideológiának: az elüldözött urak kastélyait immáron a nép gyermekei lakták.

1956 után, a Fóti Gyermekváros megalakítása újra felfrissítette az akkorra már sokadszor feltámasztott gyermekváros-mítoszt. Lelkesítő volt a brigádok egy emberként való kiállása a jó ügy, a gyermekek érdeke mellett. A hatalom számára fontos volt, hogy felmutathasson nagy megmozdulásokat, kommunista szombatokat, vasárnapokat. Csak örülni lehetett annak, hogy ezek a szükségletek kétszeres hasznot hoztak: egyaránt figyelembe vették az ideológiai és a humanisztikus szempontokat.

Az egyidejűleg kilencszáz gyermeket gondozó Fóti Gyermekváros nevelői elmondhatják magukról, hogy mára már 6000-nél több gyermeket neveltek föl. Veresegyház és Mátészalka kivételével mindegyik gyermekváros évtizedekig 300 fő körüli gyereklétszámmal dolgozott. Ez számításaim szerint azt jelenti, hogy csak a gyermekvárosokból több, mint 33 ezer főt bocsátottak ki. Ha hozzáadnánk az összes gyermekotthonban felnőttek számát, többszázszáz tömeget számolhatnánk össze.

A gyermekvárosok működésének hibái csak a mai szükségletekhez és társadalmi környezethez viszonyítva ennyire nyilvánvalóak. Mára egyértelmű ezeknek az intézményeknek a túlbürokratizáltsága, militáns és iskolai jellege.

Generációnk az úttörőtáborok iránt érez nosztalgiát. Elviseltük a szabályait – cserébe a kétheti szórakoztatásért, majd hazamentünk és jót neveltünk az egészen. Itt azonban arról volt szó, hogy több ezer gyermek minden nap reggel hatkor hangszóróra ébredt, vagy egy nevelő bekiabálására, elment a reggeli tornára, aztán kettesével elvonultak megreggelizni, majd elindult a reggeli tanórára. Az iskola a kastély bal szárnyában, vagy az épület túloldalán volt, ugyanazokkal, akikkel lakott. Csoportos ebéd, majd előírt szakköri foglalkozás, "körletezés" (takarítás), előre megírt, a felelőst kijelölő táblázatok alapján. Az iskola falán ugyanaz a

házi rend, mint az otthonén. Este vacsora csoportosan, majd zuhany egy tíz főre felszerelt fürdőszobában, persze függönyök nélkül. Vissza a szobába, ahol 6-30 másik ember is szuszog. Ha korábban kelt valaki hat óránál, akkor legalább külön ébresztették. Kisebb a sokk, úgyhogy sokan keltek korábban. Ha ünnep volt, akkor kötelezően ünnepeltek. Ezrek nőttek fel ilyen körülmények között. Látjuk az erről készült filmeket (300 testvér), hallgatjuk az "öregek" beszámolóit, akik szemtörölgetve emlékeznek ezekre az időkre. Ezek a kezdetek. Ezek az emberek még nem tapasztalták meg a társadalomból való kizártságot, az ellenőrizhető, magántér nélküli hálótermeket. Ha megtapasztalták, még nem érezték kisémmizettnek, a társadalomból kizártságot magukat. Még egy olyan világban élhettek, ahol sokan ugyancsak szalmazsákon aludtak, ahol a magántér jelentősége a mainál jóval kisebb volt. Szekeres Mihály, Sztehlo Gábor és Ádám Zsigmond álmából azonban úrlapok és zsebpénzkiutaló nyomtatványok lettek. A szükségszerűség katonai barakkjából előregyártott házigyári barakképületek. A visszaemlékezésekben megjelenő fejszimogató pedagógusból, aki a demokrácia alapjaira okított, futószalagon túlkoros, a társadalomba beilleszkedni képtelen, kriminalizálódás felé hajló, minden önbizalom nélkül élő gyermeket termelő nevelőtanárok.

A gyermekvárosok átalakítása

Könnyű ma megmondani, hogy mi romlott el. Persze, nem szabadott volna 30 fő hálótermeket csinálni, az ilyen csak szükségéből viselhető el. Persze nem kellett volna csak pedagógusokat alkalmazni. Igen, a ruhákba bevarrt számok mindenkinek a börtönt juttatják eszébe, akkor is, ha gyerek. Tudjuk, hogy az írott szabályok elidegenítenek bennünket az élettől. Egyértelmű, hogy azért, mert valakinek megoldhatatlannak látszó konfliktus van a családjában, még nem kell őt morálisan megítélnünk. Igen, a gyermekeket nem lehet kórházszerű csecsemőotthonokban felkészíteni az élet megpróbáltatásaira. Persze, nem jó, ha minden tevékenység (evés, sport, alvás, tanulás) központilag szervezett. Igen, ma már ezt mindenki tudja.

A gyermekvédelem átalakítása során lehet még fokozni a meglévő sérüléseket. Végiggondolatlan átalakítási törekvéseknek leheztünk szemtanúi: láttuk Veresegyház példáját, ahol a gyermekek az eredetileg két-három főre tervezett szobákban négyesével, ötösével laknak, és nem voltak 1994-ben eufórikusak, amikor költözniük kellett. Nem hiszem, hogy segített rajtuk a változás, nem érzik jobban magukat, és nem fognak könnyebben beilleszkedni a társadalomba sem. Ahogyan nem volt előkészített, és ezért nem volt túl nagy támogatottsága a gyermekek és a dolgozók körében sem a főtí gyermekváros lakásotthonokká alakításának. Ma is boldog hőskorként emlegetik a kollégiumok hosszú folyosóit. A Szolnoki Gyermekvárosban, ahol a lebontás sikeresnek mondható, szintén megtaláljuk a korábban kollégiumban dolgozók nosztalgikus házigrendjét a falon. Az előző korszakhoz hasonlóan, a bútorok itt sem használva, hanem mintegy "kiállítva" vannak.

Az átalakítás felelősségérzetet és körültekintést igényel. Az eddigiek összegzésén túl szükséges a külföldi tapasztalatok összegyűjtése is.

Paul Watzlawick és munkatársai Változás című könyvükben utópiaszindrómának nevezik azt a társadalmi szituációt, amikor a társadalom egy premisszából kiindulva próbálja a világot felépíteni, s ha a kísérlet kudarcot vall, akkor nem a premissza irrealitását vizsgálja, hanem külső okokat kezd keresni. Óvakodnunk kell tehát a körben forgástól, és a másodfokú változás elősegítésén kell fáradoznunk. Könnyű csapdába esni, és azt mondani: ha megváltoztatjuk a körülményeket, akkor megváltozik minden. Családi házakat veszünk, és úgy döntünk, nincs is

szükség másra. Úgy kell segítenünk az ott élő gyermekeket és felnőtteket egyaránt, hogy problémáikra valós megoldásokat találjanak.

A Hajdúhadházi Gyermekváros törvénye 6 pontban

Becsüljük, szeressük és segítsük egymást.

A játszó- és munkahelyet nem hagyjuk el bejelentés nélkül.

Saját és társaink egészségét, testi épségét veszélyeztető játék és foglalkozás tilos.

Egymást nem bántjuk, nem szidalmazunk, nem mérgesítjük és nem árulkodunk.

Az iskolai- és műhelymunkát szorgalmasan és becsületesen végezzük.

Ruhánk, testünk, ágyunk, otthonunk és beszédünk tisztaságára ügyelünk.

CZIKE KLÁRA

IRODALOM

ADAMIK MÁRIA: Emberek és küzdelmek a szolnoki Gyermekvárosban. In: Jászkunság, 1983/2.

ARIES, P.: Gyermek, család, halál. Gondolat, Budapest, 1987.

BARNA LAJOS: A Fóti Gyermekváros története. Kézirat, é. n.

BARNA GYULÁNÉ: Névadó ünnepség a tiszadobi gyermekvárosban. In: Szabolcs-Szatmár Megyei Szemle, 1977/1. sz.

CSÓKAY LÁSZLÓ et al.: A gyermekvédelem nemzetközi gyakorlata. Pont Kiadó, Budapest, 1994.

CSONTOS MAGDA: Város egyetlen épületben. In: Köznevelés 1981/42. sz.

DOBOS LÁSZLÓ: A miskolci gyermekváros. In: Gyógypedagógiai Szemle, 1975/1. sz.

DOBOS LÁSZLÓ (szerk.): Magyarországi bentlakásos gyermek- és ifjúságvédelmi intézmények. Művelődési Minisztérium, Budapest, 1986.

DOBOS LÁSZLÓ (szerk.): A Miskolci Gyermekváros két évtizede 1973-1993. Belső kiadvány

DOBOS LÁSZLÓ (szerk.): Beszámoló a Miskolci Gyermekváros 10 éves munkájáról. Belső kiadvány, 1983.

DOBOS LÁSZLÓ (szerk.): Módszertani kiadvány. Készült a millicentenáriumi évforduló tiszteletére, 896-1996. Belső kiadvány

DOBOS LÁSZLÓ (szerk.): Módszertani kiadvány, 1991. Belső kiadvány

DOBOS LÁSZLÓ: A Miskolci Gyermekváros története 1960-1973. Belső kiadvány

DOMSZKY ANDRÁS: A nevelőotthoni nevelés programja I. Országos Pedagógiai Intézet, Budapest, 1985.

DOMSZKY ANDRÁS: A gyermekvédelem önismerete. In: Gyermek- és Ifjúságvédelem, 1987/3.

DOMSZKY ANDRÁS: A szervezatközpontú neveléstől a nevelésközpontú szervezet felé. In: Gyermek- és Ifjúságvédelem, 1987/2., 3., 1988/1. számai

DOMSZKY ANDRÁS: A nevelőotthoni nevelés programja II. Országos Pedagógiai Intézet, Budapest, 1987.

FERGE ZSUZSA: Fejezetek a magyar szegénypolitika történetéből. Magvető, Budapest, 1989.

FOUCAULT, M.: Felügyelet és büntetés. Gondolat, Budapest, 1990.

GÁTI FERENC: Gyermek- és ifjúságvédelmi alapismeretek. Tankönyvkiadó, Budapest, 1980.

GÁTI FERENC: Gyermekvédelem az iskolában. Tankönyvkiadó, Budapest, 1987.

GERGELY FERENC: A Fóti Gyermekváros születése és első évei 1957-1964. Kézirat, 1992.

GERGELY FERENC: A magyar gyermekvédelem válogatott bibliográfiája 1966-1988. OIK GYIFO, Budapest, 1990.

GYÁNI GÁBOR: Gyermeksors a történelemben. In: Világosság, 1980/7. sz.

GYÖRGY JÚLIA: A gyermekotthoni nevelésről. Országos Pedagógiai Intézet, Budapest, 1985.

GYŐRI GYÖRGY: Otthonteremtők. In: Köznevelés, 1976/31. sz.

GYŐRI GYÖRGY: Az alkotó Gyermekváros. In: Köznevelés, 1983/40. sz.

HOGYA GYÖRGY: A gyermek- és ifjúságvédelem múltja és jelene. Veszprém Megyei Gyermek- és Ifjúságvédelmi Intézet, Veszprém, 1986.

HANÁK KATALIN: Társadalom és gyermekvédelem. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978.

HANÁK KATALIN - VÁRHEGYI GYÖRGY: Gyermek az állam gondozásában. Fővárosi Pedagógiai Intézet, Budapest, 1974.

HERMANN ALICE: Emberré nevelés. Tankönyvkiadó, Budapest, 1982.

HERMANN IMRE: Az ember ősi ösztönei. Magvető, Budapest, 1984.

- KISKUN FARKAS LÁSZLÓ: Beszélgetés a soponyai nevelőotthonban. In: Köznevelés, 1980/34. sz.
- KOZMA TAMÁS: Bevezetés a nevelésszociológiába. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1994.
- KRONSTEIN GÁBOR: Beszélgetés dr. Nagyszentpéteri Géza főiskolai tanárral a Hajdúhadházi Gyermekváros hőskoráról. In: Köznevelés, 1982/2.
- LORÁND FERENC: Továbbképzés Fóton. In: Család, gyermek, ifjúság, 1993/1-2. sz.
- MAKAI ÉVA: A háborús évek gyermekvédelmi-közösségi utópiái. In: Iskolakultúra, 1996/2. sz.
- MAKARENKO, A.: Az új ember kovácsa. Új Magyar Könyvkiadó, Budapest, é. n.
- MÉREI FERENC – BINÉT ÁGNES: Gyermeklélektan. Gondolat, Budapest, 1970.
- NÉMETH ANDRÁS: A reformpedagógia múltja és jelene 1889-1989. Nemzeti Tankönyvkiadó, 1993.
- PUKÁNSZKY BÉLA – NÉMETH ANDRÁS: Neveléstörténet. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1994.
- RÁCZ-SZÉKELY GYÖZÖ: Ahol a felhívás megszületett. In: Köznevelés, 1980/6. sz.
- SZABÓ GYÖRGY: T/3204. számú törvényjavaslat a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról
- SZÜGYI CSONGOR: A Szolnoki Gyermekváros vezetésére vonatkozó terv. Szolnok, 1995.
- TIBOR KLÁRA: Egy nap a Komáromi Gyermek-városban. In: Köznevelés, 1987/42. sz.
- TÓTH LÁSZLÓ: Beszélgetés a Fóti Gyermekváros új vezetőivel. In: Köznevelés, 1984/43. sz.
- TÓTH LÁSZLÓ (szerk.): Emlékkötet Ádám Zsigmond gyermekvédő pedagógusról. Debrecen, 1990.
- TÓTH LÁSZLÓ: Emlékkötet Ádám Zsigmondról és a Hajdúhadházi Gyermekvárosról. Debrecen, 1981.
- VECZKÓ JÓZSEF: Gyermek- és ifjúságvédelem. Egyetemi jegyzet. Tankönyvkiadó, Budapest, 1965.
- VECZKÓ JÓZSEF: Gyerekek, tanárok, iskolák. Tankönyvkiadó, Budapest, 1986.

A kiköltözés folyamatos volt 1991 nyara és 1996 februárja között.

Domszky András: A gyermek- és ifjúságvédelem rendszere Magyarországon. In: Csókay László et al.: A gyermekvédelem nemzetközi gyakorlata, p. 308.

A vizsgálat helyszíni adatgyűjtésből, az intézmény vezetőivel, munkatársaival készített interjúkból, a gyermekvárosban végzett "terepszemléből", valamint a szakirodalom feldolgozásából állt.

vö. Csókay László et al.: A gyermekvédelem nemzetközi gyakorlata, pp. 37-38., 56., 77-78., 153.

Hazai Vera: A gyermekvédelem gyakorlata Franciaországban. In: Csókay László et al.: A gyermekvédelem nemzetközi gyakorlata, p. 79.

A Menhely Alapítvány által készített Gyorsjelentés - Hajléktalanok a Menhely Alapítványnál című kiadványban egy táblázat szerint a hajléktalanok 64,5 %-a volt korábban állami gondozásban (1996-os vizsgálat, n = 5852).

erről l. Erdélyi Ildikónak az 1980-as években végzett kutatásait, pl. Fiatalok narkománokkal szerzett tapasztalatok. In: Szociálpolitikai értesítő, 1987/1. sz.

Komlósi Piroska: A család támogató és károsító hatása a családtagok lelki egészségére. In: Közösségi mentálhigiéné, Budapest, 1991.

Trencsényi László (szerk.): Reformpedagógiai olvasókönyv. Magyar Drámapedagógiai Társaság, Budapest, 1993.

Németh András: A reformpedagógia múltja és jelene 1889-1989. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1993.

Makai Éva: A háborús évek gyermekvédelmi-közösségi utópiái. In: Iskolakultúra, 1996/2. sz. pp. 94-104.

Barna Lajos: A Fóti Gyermekváros története. Kézirat

300 testvér. A Hajdúhadházi Gyermekváros első lakóinak találkozója. A Duna Televízió filmje, Budapest 1996.

Sztehlo Gábor: Isten kezében. Stehlo Gábor Gyermek- és Ifjúságsegítő Alapítvány, Budapest, 1994. p. 11. Idézi Makai Éva i. m.

Pataki Gyula: "Sem erővel, sem hatalommal". Nevelés a Fiúkfalván. Mécses Keresztyén Ifjúsági Egyesület, 1995. Idézi Makai Éva i. m.

Hanák Katalin: Társadalom és gyermekvédelem. Akadémiai Könyvkiadó, Budapest, 1978. és Veczkó József: Gyermek- és ifjúságvédelem. Egyetemi jegyzet. Tankönyvkiadó, Budapest, 1965.

"Az abnormis, rendellenes, beteg, nehezen nevelhetőket a társadalom általában külön szokta választani a rendesektől, és külön tanulmányozzák őket az orvosok, gyógypedagógusok." In: Várkonyi Hildebrand: Makarenko és eszméi. In: Makarenko, A.: Az új ember kovácsa. Új Magyar Könyvkiadó, Budapest, é. n. pp. V-XI.

Dobos László: A gyermekváros története 1960-1973 december 31-ig. Forrás: a Miskolci Gyermekváros Könyvtára. Belső kiadvány, p. 7.

Dobos László (szerk.): Magyarországi bentlakásos gyermek- és ifjúságvédelmi intézmények. Művelődési Minisztérium, Budapest, 1986. p. 152.

Ádám Zsigmond: Naplórészletek. Adalékok a Hajdúhadházi Gyermekváros megteremtéséhez és fejlődésének történetéhez. In: Tóth László (szerk.): Emlékkötet Ádám Zsigmond gyermekvédő pedagógusról. Debrecen, 1990. pp. 30-59 uo.

Később az ott alapított, valamint a szobi nevelőotthon egyesítésével jött létre a veresegyházi intézmény.

Ádám Zsigmond id. mű, pp. 38-43.

Ádám Zsigmond: A nevelés elméletének és gyakorlatának kapcsolata a Gyermekvárosban. In: Magyar Pedagógia, 1947/1. sz. pp. 44-46.

A soponyai intézmény 1989-ben vette fel Ádám Zsigmond nevét – erről tudósít a Fejér Megyei Hírlap 1989. május 22-ikén.

Ádám Zsigmond hagyatékából. Idézi: Tóth László (szerk.): Emlékkötet Ádám Zsigmondról és a Hajdúhadházi Gyermekvárosról. Debrecen, 1981. p. 29.

Ha 40 év alatt Fóton megközelítőleg 6000 gyermek nőtt fel, akkor a többi hat gyermekvárosban számításaim szerint – a nevelőotthonok nélkül – összesen 33750 gyerek nevelkedhetett fel. Közülük a legidősebbek – amennyiben 1946-ban 18 évesek voltak – ma 69 évesek lehetnek. Eddig még senki sem számolta ki, hogy hányan éltek állami gondozásban ebben az időszakban.